

Bélyácz Katalin (1974), a PTE Klasszika-Filológia Tanszékének munkatársa.

A www2.szepmuveszeti.hu/antik szerkesztője.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:

Salamis emlékezete. Fejezetek a salamisai csata európai emlékének történetéből (2006/1).

Parthusok és perzsák

Hogyan lép a parthusok elleni harc a görög–perzsa háborúk örökébe?

Bélyácz Katalin

*Melly áldozat volt a' Vezekényi harczi!
Bús tisztelettel könnyezi a' Magyar
Négy bajnok Eszterházy' véres
Porba kevert ajakit, halálát.*

*Láttam tebenned buzgani véröket,
'S orczádra öntött nemzeti lelkeket;
Láttam szemed' villám sugárát,
'S ősi dicső vasadat kezedben.*

*Rémülve megszűnt a' fene háború.
Int a' kegyetlen tengerek' Istene
Képével a' forró haboknak,
'S tűnik az Oceanus' dagálya.*

*Szép a' borostyán 's győzödelem-szekér.
Szép a' Vitéznek sebhelye homlokán.
Félisten, a' kit nimbusával
A' hatalom 's tudomány ragyogtat.*

*Minden Nagy és Szép, mellyet az ó világ'
És e' jelenkor mívei közt csudálsz:
Bajnok, dicsőség, fényes ország,
A' tudomány' gyönyörű gyümölcse.*

*Ez hozta mennyből földre az isteni
Szikrát, ez oldott a' butaság alól.
A' bölcs Athénét 's győzhetetlen
Róma fejét ez emelte az égre.*

Berzsenyi Dániel: *Herczeg Eszterházy Miklóshoz*
részlet
(1808 előtt)

***

Mely igen csudálkozom, hogy Te nem értesz! Ne úgy nézd ezen ódámot, mint költői művet vagy valamely üres hízelkedést, hanem mint hazafüüi áldozatot (...) Ez az én legszentebb ódám. Tekintsd meg azt, kérlek, még egyszer ezen szempontból, s látni fogod, hogy az nem hízelkedés, hanem igen finom és alattomos szemrehányás.¹

Berzsenyi Dániel levele Kazinczynak
1811. február 15-én

Berzsenyi versét több okból is mottóul választottam. Az Eszterházy Miklóshoz írt vers apropója az 1652-ben a török ellen vívott győztes vezekényi csata, amelyben négy Eszterházy esett el. A török ellen vívott ütközet kapcsán kéz a kézben felidézett *bölcs Athén és győzhetetlen Róma* több más Berzsenyi-vershez is hasonlóan példázza: Kelet és Nyugat harcaként a török elleni harc könnyen idézi fel a görög–perzsa háborúkat. Ez azonban Berzsenyi számára nem pusztán görög, de görög–római örökség. A görögökétől lefegyverzett római kultúrában észrevenni mindazt, ami görög, régóta természetes dolog. Ám a kérdés fordítottja is termékenynek bizonyult: felfedezni mindabban, amit görög örökségnek tudunk, azt, ami valójában görög–római.

A görög–perzsa háborúk története ma ugyanis – modern (át)értelmezéseiben – egy klasszicista kiegészítésekkel elváltoztatott, római másolatokban ránk maradt görög szoborhoz hasonlít, amelyben a leginkább a görög eredetét keressük. A *római réteg* felfedezése a görög–perzsa háborúk két és félezer éves történetében azért is olyan fontos, mert a hódító Róma számára a görög–perzsa háború (elsősorban is a parthus háborúk apropóján, valamint a görögökkel szembeni öngazolásként, olykor velük kezdeményezett párbeszédként) lépten-nyomon felidézett és unos-untalan ismételt téma volt.

A perzsa háborúk görög–római történetében két különböző szálát érdemes felfejteni: a hódító Rómáé mellett a római Hellas saját, dédelgetett történetét. *Graecia capta*² és Róma viszonyára is találó a Berzsenyi fent idézett levelében megfogalmazott két lehetőség: az „üres hízelkedés” és a „finom és alattomos szemrehányás”. A perzsa háborúk felidézése könnyen válhat Róma-barát görög vezetők számára a hízelkedés eszközzé. Érdekes kérdés azonban az is, ahogyan a finom és alattomos szemrehányást hallató hangok a római Hellas korában a perzsa háborúkról szólnak. Ezek a hangok talán az üres hízelkedésnél is élesebb fényt vetnek arra, mennyire erős kapcsolatot jelentett a görög és a római kultúra között a perzsa háborúk története. Ha másképpen is, a perzsa háborúk története a római Hellas és a hódító Róma számára is egyaránt *sine qua non* megkerülhetetlen hagyomány volt.

Mindaz, amiben a görögök különbnek érezték magukat a perzsáknál, visszhangra talál a római kultúrában is. A „Perzsa felhajtás? fiam, én utálom” alighanem olyannyira kölcsönösen szívből jövő felkiáltás volt,³ hogy a görög–római kultúra egybekovácsolódásának egyik alapköve lehetett. A görög–római párbeszédnek minden ellentmondásával és egyenlőtlenségével együtt is meghatározó a szerepe abban, ahogyan a Nyugat számára a perzsa háborúk története Kelet és Nyugat összeütközésének archetípusává lett. Nem csupán arról van szó, hogy például Plutarchos és Pausanias nélkül mennyivel kevesebbet tudnánk róla, holott ez sem csupán antikvárius szempont. Nagyrészt voltaképpen ennek a korszaknak köszönhető, hogy a perzsa háborúk hagyománya a Nyugat számára hosszú évezredekre eleven hagyomány maradt. Ismét Berzsenyire fordulok: „Itt a’ forró lelkesedés Plutarch karjára dűlve” (Berzsenyi, *Műlandóság*). Ez akkor is nagyon fontos, ha ma nehéz elképzelni, hogy Plutarchos bárkiből is forró lelkesedést váltana ki. Például Shakespeare vagy Berzsenyi számára azonban maga volt az élő ókor; rajongásuk tehát a *görög–római*-nak szólt. A „görög eredeti” keresése mellett a „görög–római” megismerése azért is fontos a perzsa háborúk történetében is,

mert „görög–római” változatban (ha tetszik, jelképesen római másolatban), antik átértelmezésekkel, számunkra mégis ez a korszak közvetítette s örökítette át a görög hagyományt.

Parthusok és rómaiak

A parthus eredetileg skytha törzs (*Parni*) a Kaszpi-tenger délkeleti szegletében. Parthia satrapiába bevándorolva kapta a törzs a parthus (*Parthyaioi*, *Parthi*) nevet. A parthusok Kr. e. 250–238 között hódították meg a dinasztiaalapító Arsakés vezetésével a Seleukida Birodalom iráni területeit. Róma horizontján először a Kr. e. 1. század elején jelentek meg. Kr. e. 96-ban Sulla szövetséget (*amicitia*) kötött a Parthus Birodalommal. Róma a szerződést a kezdetektől önkényesen értelmezte, ahogy érdekei épp megkívánták, a fordulat azonban Crassus nevéhez fűződik: Kr. e. 54-ben hadüzenet nélkül megtámadta a parthusokat, s egy évvel később a carrhaei csatában megsemmisítő vereséget szenvedett tőlük. A hadvezér és katonáinak jó része elesett, a római hadi jelvények az ellenség kezébe kerültek, mintegy tízezer római katona került parthus fogságba. Antonius Kr. e. 36-ban indított hadjárata nem járt sikerrel. Kr. e. 20-ban viszont Augustusnak sikerült háború nélkül elérnie, hogy IV. Phraatés király visszaadja a Crassus és Antonius hadjárata alatt odavesztett római hadi jelvényeket és hadifoglyokat. Nero uralkodása idején Armenia lett a parthusok és rómaiak közti háborúskodás színtere (62–66). A háború azzal a megegyezéssel ért véget, hogy Armenia trónjára arsakida király kerül, az uralkodót azonban Rómának kell a trónján megerősítenie. Róma legnagyobb sikereit Traianus háborúi jelentették (114–117): ezek nyomán szervezték meg Armenia, Assyria és Mesopotamia római provinciáikat. A még a császár életében kitörő felkelések eredményeképp azonban utódjának, Hadrianusnak le kellett mondani az újonnan megszerzett területekről és a birodalom keleti határát visszavonni az Euphrates folyóig. Antoninus Pius alatt tovább romlottak a viszonyok, 161-ben a parthusok hadat üzentek, visszafoglalták Armeniát, és megsemmisítették a római sereget. A római visszacsapás (162–165), amelynek során Lucius Verus seregét egy spártai kontingens is elkísérte, a Tigris menti Seleukeia és Ktésiphón elfoglalásával ért véget, 166-ban azonban a rómaiaknak vissza kellett vonulniuk. Septimius Severus hadjáratai eredményeképp (195, majd 197/8) Róma újra elfoglalta Ktésiphónt. Fia, Caracalla kalandos hadjárata (216-tól) a császár meggyilkolásához vezetett (217). Az új császár, Macrinus egy kedvezőtlen kimenetelű csata után jóvátétellel volt kénytelen békét vásárolni. 224-ben IV. Artabanos parthus királyt a sasanida I. Ardasir letaszította trónjáról, s támadó hadjáratokba kezdett Nyugat felé: ezzel vette kezdetét az ún. római–perzsa háború, immár a Sasanidák ellen. Míg a parthus háborúk idején főként Róma volt a támadó fél, ettől az időtől fogva a Sasanidáké lett a kezdeményezés. Sikereiknek csak rövid ideig tudott gátat szabni III. Gordianus idején Timesitheus hadjárata. A harcok a 3. században perzsa győzelmekkel folytatódtak.⁴

Római írók-költők olyan természetességgel nevezik a parthusokat *perzsáknak*, *médeknek* vagy *Achaemeniseknek*, hogy ez magától értetődőségében szinte már észrevétlenségbe olvad.⁵ Id. Plinius egész egyszerűen így fogalmaz: *Persarum regna quae nunc Parthorum intellegimus* („a perzsa királyság,

amelyen ma a parthusokét értjük”, *Természetrész VI.* 41). A római művészet a parthus alakjának megformálásához a görög művészet perzsaábrázolásait tekinti mintának. A parthus háborúk visszhangjában a perzsa háborúk emléke már csak a perzsák szüntelen megidézésével is újjáéled.

Számunkra Lukianos írása teszi emlékezetessé azt a számtalan és méltán elfeledett *Parthicát*, amely a császárkori görög irodalom elvetélt kísérlete volt a parthus háború Hérodotoszt vagy Thukydidést utánzó megörökítésére:

Mindegyik bevezetés között ez a legbájosabb, igazi attikai íze van. „A pompejopoliszi Kreperéosz Kalpurnianosz leírta a parthusok és rómaiak háborúját, hogyan harcoltak egymás ellen, mindjárt a kezdetekor hozzáfogván.” Ilyen bevezetés után mit mondjak még neked a munka többi részéről? (...) Thukydidészből vette az egészét...

(Lukianos, *Hogyan kell történelmet írni?* 15, Kapitánffy I. fordítása)⁶

A támadó római háborúk megörökítésében tehát nem csupán Alexandros hadjáratát és a hellénisztikus művészetet választják példaképül, de feltűnő az a törekvés is, hogy a görög–perzsa háborúk örökébe lépjenek, s tudatosan nyúljanak a Kr. e. 5. századi görög művészet mintáihoz.

A római költészet és történetírás, a római művészet, valamint a második szofisztika korának⁷ görög irodalma mind ropant gazdag tárháza a parthus háborúk említésének.⁸ A továbbiakban négy példán mutatom meg egy-egy kommentárban, ahogyan a parthus háború kapcsán római szándék és görög hagyomány összekapcsolódik, netán egymásra talál. Az első példa a parthus háború itt vázolt történetében a korszak elejéről való: Plutarchos története Antoniusról a parthus háborúba indulásának előestéjén, a második az itt bemutatott korszak végéről származik, és III. Gordianus császárról szól, aki immár a Sasanidák elleni háborúba indul. A következő két példám két híres darabhoz fűzött kommentár: az egyik az ún. Parthenón-felirat, végül a másik a Pausanias által említett és R. M. Schneider munkája nyomán⁹ „tarka barbárok” néven ismertté vált polychróm, phryg márványból készült szoborcsoport.

1. Plutarchos, *Antonius* 34, 1.

„Mikor útban volt a háborúba, koszorút fonatott magának a szent olajfa ágaiából, majd egy jóslatnak engedelmességgel megtöltetett egy korsót a Klepszüdra vizéből, és magával vitte” (Máthé E. fordítása). A perzsa háborúk során, Athén felperzselésekor leégett, majd csodásan újra kisarjadt olajfa esete a perzsa háborúk történetének szeretett legendája lett (Hérodotos VIII. 55): a dús olajág Athéna sisakján a háború után jelenik meg athéni érméken.¹⁰ Az athéni Athéna-kultusz és a perzsa háborúk ezer szállal kapcsolódnak egymáshoz – Antonius tette ehhez a hagyományhoz kapcsolódik. A philippi csata után Antonius rövid időre Athénban talált otthonra, annak ellenére, hogy Athén korábban a köztársaságiak oldalán állt (ahogyan a polgárháborúk során mindvégig a vesztes oldalán).

Antonius Athénban görög ruhában járt, a görög ünnepeket látogatta, és új Dionysosként tiszteltette magát. Az Akropolisson a gigászarcot bemutató pergamoni szoborcsoportból neki

ajánlották Dionysos alakját mint új Dionysosnak,¹¹ valamint a pergamoni királyok egy szoborcsoportját felirattal átnevezték Antoniusénak.¹² A régi Panathénaiát Antoneiaként rendeztette meg (Appianos, *A római polgárháborúk V.* 76). Az athéniak kérésére *hieros gamos* keretében összeházasodott a városvédő istennő Athéna Poliasszal, s hozományképpen – szól a történet – ezer talantont kért (Cassius Dio 48, 39, 2). *Philathénaios*nak is nevezték (Plutarchos, *Antonius* 23, 4), Athén így aztán tíz évvel Actium után sem tudta rászanni magát, hogy örüljön az új uralkodónak, Antonius legyőzőjének, Augustusnak.¹³

Antonius parthus háborúja az athéni hagyomány védőszárnyai alatt lett görög ügyvé,¹⁴ és viszont: az athéni hagyomány egy vezető római politikai akarat eszközévé. Az athéni Athéna-kultusz és a görög–perzsa háborúk összetartozása Antonius parthus hadjáratának visszhangjában így még szorosabbá fűződik.

2. Agon Minervae

Agonem Minervae instituit. Excessit finibus Parthiae („Versenyjátékot alapított Minervának, Parthia ellen indult”).¹⁵ 235-ben III. Gordianus császár görög versenyjátékokat alapított Rómában Athéna tiszteletére, sasanida-hadjáratát előtt. Az érdemi szerző III. Gordianus tehetséges görög apósa lehetett, C. Furius Sabinus Agula Thimesitheus.¹⁶ A játékokban az Athéna Promachosnak ajánlott versenyeket L. Robert ismerte fel, amikor két győzelmi feliraton Athéna Promachos római versenyjátékát sikerült azonosítania.¹⁷ Cassius Dio alighanem széles körben elterjedt görög–római hagyományt közvetít, amikor arról ír, a Sasanidák a régi Perzsia örökségére tartanak igényt, egészen a görög tengerig kiterjesztenék határukat (Cassius Dio 80. 4). III. Gordianus a sereget tehát Athéna Promachos védelme alá helyezte, mielőtt a keleti hadjáratára indult. Athéna Promachos Gordianus által Rómában alapított versenyjátékaiban egy athéni hagyomány kiemelt birodalmi ügyvé válik. Császárkori érmék sorozatai is tanúik¹⁸ annak, hogy Athéna Promachos jelenléte szakadatlanul erős a császárkori görög hagyományban. A császárkori hagyomány azonban nem csupán megőrzi, de nagyra is növeli a mítoszt: számára Athéna Promachos alakjában válik a marathóni csata megtestesült mítosszá.¹⁹ Athéna Promachos alakjában természetesen egyesül római akarat görög hagyománnyal.²⁰ Gordianus alapító tette ezt a hagyományt erősíti.

3. Az ún. Parthenón-felirat (IG II² 3177)

Tiberius Claudius Novius felirata a Parthenón architrávján Nero tiszteletére szól, s a felirat értelmezéstörténetének tanúsága szerint ugyancsak a parthus harcok visszhangjának tekinthető.²¹ A hosszú felirat háromsoros volt, 245 bronzbetűből állt, tizenkét részre osztva, a Parthenón architrávján, rendre a metopék alatt elhelyezett pajzsok²² közötti (tehát a *triglyphosok* alatti) teret töltötte ki. Az architrávon a betűk nem középre, hanem balra rendezve álltak, hogy a sorok végét ne fedje el a Parthenón északkeleti sarkán, az épület mellett magasló, *quadrigát* tartó monumentális pergamoni szoborbázis.²³ A feliratot a sok apró csaplyuk alapján lehetett rekonstruálni, amelyek a bronzból öntött betűk rögzítésére szolgáltak, és a betűk eltávolítása után is nyomuk maradt a templomon (1. kép).

1 kép. A Parthenón keleti homlokzatának részlete az architrávon megmaradt pajzslenyomatokkal és a közöttük lévő feliratok bronzbetűinek csaplyukaival

Az Areopagos tanácsa, a hatszázak tanácsa és az athéni nép a legnagyobb uralkodó, Nero Caesar Claudius Augustus Germanicus, isten fia (tisztelőtér), (abban az évben), amikor Ti(berius) Claudius Novius, Philinos fia, aki curator is volt, és a törvényhozó testület tagja, nyolcadszorra volt hoplitagenerális, és Paullina, Kapitó lánya volt a papnő.

A felirat Tiberius Claudius archón hivatali évére datálható: Kr. u. 61/2-re. A *sponsor* személye abban a Ti. Claudius Noviusban ismerhető fel, aki ebben az időben Athén egyik vezető egyénisége volt, s személyét egy felirat a plataiai csata emlékére rendezett ünnepekhez és játékokhoz (Eleutheria) kapcsolja.²⁴ Az ephébosok 61/2. évi listájából kiderül, hogy tisztségeit megfejelte még egy papi címmel: „Nero Claudius Caesar Germanicus és Zeus Eleutherios főpapja” – tehát Nero császáré és a plataiai csata emlékére tisztelt istené – a Hellénés, a plataiai csata emlékére ötvenként megrendezett Eleutheria-ünnepek megrendezését felügyelő bizottság megbízásából.²⁵ A felirat kontextusát K. Carroll tanulmánya tárta fel.²⁶ A felirat nem Nero látogatásának szóló tisztelgés volt, hiszen a császár először 66/67-ben utazott Görögországba, amikor is részt vett az olympiai játékokon.²⁷ A felirat viszont abban az évben készült, amikor Nero hadvezérei támadó háborút indítottak Parthia ellen Armeniáért. Adódott hát a feltevés, hogy a felirat azt kívánta jelezni olvasóinak, hogy Nero armeniai harcai méltó folytatói a barbárok elleni küzdelemnek, aminek az athéniak az Akropolison állítottak emléket.²⁸

Tiberius Claudius Novius Parthenón-felirata: üres hízelkedés, nem ízesült göröggé, s végső soron rómaivá sem, mert a *damnatio memoriae* hamar utolérte. 68-ban a feliratot eltávolították a templomról. Önmagában kevés szót érdemelne hát, ám néhány további szempontra is figyelmeztet. Először is, mintegy melleleg és főként más forrásokkal együtt²⁹ arra, hogy a császárkori görög hagyomány Nero-képe sokkal árnyaltabb volt, mint a római.³⁰ Másodszor arra, hogy a későbbi görög századok számára a Parthenón sokkalta közvetlenebbül számított a perzsa háborúk emlékművének, mint felépültekor, aminek már Démostenés híres sorai is tanúi.³¹ Tágabb értelemben a Novius-felirat azonban rámutat arra is, mi volt a jelentősége a görög múlt nagy templomainak *Graecia capta* számára. A római kori Görögországról az a képünk, hogy mintegy a régi Hellas „múzeuma” lett – Róma számára.³² A görög múlt nagy templomai³³ fontosak lettek azért is, mert a zálogai voltak annak, hogy a görög múlt ne tűnjön el, ne temesse maga alá az idő. A legközvetlenebbül szemlélhető őrzői voltak a dédelgetett görög hagyománynak: „Görögország ragyogását és nagyságát inkább lehet látni a köveken és az épületek romjain, mert az embereket, akik lakják és akik városaikat irányítják, őket inkább mys ősök leszármazottainak mondanánk” (Dio Chrysothomos 31, 160).³⁴

A Parthenón architrávján a Nagy Sándor pajzsai³⁵ közé illesztett felirat olyan hagyományhoz ragaszkodik (s egyben maga is alakítja azt), amely a Parthenónban a görög múlt őrzőjét, a perzsa háborúban győztes görögök templomát látja.

A Parthenón-felirat tehát azt példázza, ahogyan Nero korában egy Róma-barát athéni vezető üres hízelkedése a parthus háborúkat a perzsa háborúk örökösének tünteti fel. A felajánló számára és szándéka szerint a perzsa háborúk emlékművének tekintett Parthenón egyben a parthusok elleni harc szentélyévé is válik.

4. Tarka barbárok (Pausanias I. 18)³⁶

„Van itt egy phrygiai márványból készült szoborcsoport is: perzsa férfiakat ábrázol, akik egy tripuszt tartanak. A szobrok és a tripusz egyaránt figyelmet érdemelnek” (Muraközy Gy. fordítása). A Pausanias említette szoborcsoport darabjait máig nem találták meg. Párhuzamát R. M. Schneider³⁷ egy római szoborcsoportban ismerte fel, amelyhez három polychróm márványszobrot azonosított: fél térdre ereszkedő, vállukon tripuszt tartó barbárok szobrait. Kettő közülük ma a nápolyi, a harmadik a koppenhágai múzeumban látható (2. kép).³⁸ A fej és a két kéz mindhárom darabnál modern kiegészítés: fekete márványból. A kiegészítés súlyosan átértelmezte a szobrokat, ami sokáig megnehezítette a mű azonosítását. A három darab tipológiai, méret- és stílusbeli azonosságai alapján R. M. Schneider egyazon csoport tagjaiként azonosította őket. Rekonstrukciója szerint a szobrok a palatinusi Apollo-szentélyben állított parthus emlékműhöz tartoztak, amellyel Augustus diplomáciai győzelmét ünnepelte, amikor kardcsapás nélkül visszaszerezte a parthusoktól a római hadi jelvényeket. A Pausaniasnál említett szoborcsoportot a római ikeralkotásának határozta meg. Feltevése szerint a két szoborcsoport egyidejű: Kr. e. 19-ben Augustus Parthiából hazaúton Athénban megállva, s Rómába hazaérve egyaránt ünnepet tartott a parthusok feletti „győzelem” öröme.³⁹

A parthus alakját (a phryg sapkával, hátravetett hosszú köpenyvel, tarka öltözékekkel, a V-kivágású, hosszú ujjú, derékban és csípőben kétszeresen övvel felkötött térdig érő ruhával és hosszú nadrággal, puha lábbelivel) a szobrok a görög művészet

perzsa alakjáról mintázzák. A tripusz könnyen felidézhetette a salamisi és a plataiai csata után Apollónnak adott nagy görög fogadalmi ajándékot.⁴⁰ A szobrászati ötlet: a terhet hordó emberalak szintén a görög művészetből való: jól ismertek épületdíszek, amelyekben emberalakok a tetőgerenda tartóoszlopai, Vitruvius értelmezése szerint: alávetettségük kifejezésére. Vitruvius leírása (I. 6) alapján a Pausaniastól (III. 11. 3) ismert spártai Perzsa csarnok barbár ruhás alakjait is a tetőgerenda tartóoszlopaiként kell elképzelni. A fél térdre ereszkedve terhet viselő barbár ruhás alak mint szobrászati szkhéma azonban bizonyosan a római művészetben, alkalmasint ebben a szoborcsoportban születik meg. A térdepelés vagy a megroggyanó térd persze nem ismeretlen a görög művészetben sem, a görög perzsaábrázolásokhoz pedig szintén ezer szállal kapcsolódik. Felidézi egyrészt mint közismert perzsa szokást az uralkodó előtti alávetettség jelzésére (*proskynésis*), másrészt a harcban a halállal küzdő, térdben összezsugorló ember alakját. A barbár ruhán túl ezek a görög képek egy olyan emberi élethelyzetet is bemutatnak, amely (akárcsak az Aischylos színpadán összezsugorló Xerxés alakja) örzi a fájdalomnak, halálnak kiszolgáltatott emberi esendőség archetipikus élményét.

A római művészet a fél térdre ereszkedve terhet viselő parthus alakjával elfojtja ezt a görög művészetben meghallható hangot: ezeknek a parthusoknak nem a harcban csuklik össze a térdük, hanem mintha valóban térdre ereszkednének, fegyvertelenül, az új úr, Róma előtt. A szoborcsoport precíz kifejezője annak, amit Augustus Kr. e. 19-ben hirdetni akart.⁴¹

Pausanias művében feltűnőek a – fentebb Berzsenyitől idézett kifejezéssel – „finom és alattomos szemrehányások”: nemes egyszerűséggel figyelmen kívül hagy monumentális római emlékműveket, szó nélkül megy el mellettük. Híres példái ennek az Akropolison Agrippa emlékműve a Propylaia előtt, vagy Augustus–Roma temploma a Parthenón előtti téren, amelyekről Pausanias művében egyáltalán nem is tesz említést.⁴² Ezzel szemben viszont minden érdeklő, ami csak a perzsa háborúk történetéről szól, vagy ehhez fűződik.⁴³ A *birodalmi* iránti ellenérzés nyilvánvaló, feltett szándéka, hogy azt gyűjti

2. kép. A koppenhágai és a két nápolyi szobor (Koppenhága, Ny Carlsberg Glyptotek; Nápoly, Museo Archeologico Nazionale)

egybe, ami görög örökség (*panta ta Hellénika*). Mégsem „kurckodó” elzárkózásról van szó, s nem is oktalan következetes-ségről. A philhellén Hadrianus keze nyomát például keresi, és figyelmet szentel neki.⁴⁴

Modern városszociológiai kifejezéssel élve, őt a *helyek* érdeklik: „Helyeknek azokat az épületeket és tereket szokás nevezni, amelyek a város karakterét adják, amelyekhez városi legendák kapcsolódnak, nem-helyeknek pedig azokat, amelyek bármely városban megtalálhatók, karakter nélküliek, pontosabban egy nemzetközi építészeti és belső építészeti formakultúra egyhangú termékei (...)”⁴⁵ Pausanias a *helyeket* keresi, amelyek beépülnek a görög tájképbe, találkoznak és egybeforznak a görög hagyománnyal. A birodalmi építészet és a császárkultusz kierőszakolt terei és épületei számára *nem-helyek*.

A tripust tartó parthusok szoborcsoportja fő mű: a római művészet különleges pillanata. Pausanias a szoborcsoportot,

szemben az Agrippa-élművel és az Augustus–Roma-templommal, nemcsak hogy megemlíti: tehát elfogadja görögnek és „helynek” tekinti, de mesterműnek nevezi (*theas axia*).⁴⁶ A Pausanias említette athéni szoborcsoport (római párhuzamával összevetve) azt mutatja meg, hogy Augustus parthus sikereinek ünneplésére egy római mestermű, amely görög perzsaábrázolásokat és perzsa háborús emlékműveket választ mintának és görög hagyományt kiindulópontul, új szkhémát alkot, amelyben a görög hagyomány új értelmet nyer. Benne a római művészet görög minták nyomán és görög elemekből sajátot alkot – amelyet aztán a görög hagyomány magába visszafogad.

Görög és római kultúra igazi egymásra találásának legünnepebb fejezete mégis bizonyosan a római költészeté. *Graecia captának* nincs költészete, a római költészet pedig a görög kultúrában talál otthonra. A benső hazatalálás pillanata, mint annyiszor, a vándor kiváltsága a helyben lakóval szemben.⁴⁷

Jegyzetek

Szeretnék hálás köszönetet mondani Tamás Ábelnek, Gálosi Adriennek, Hajdu Péternek és Nagy Árpád Miklósnak ösztönzésükért, türelmükért és segítségükért.

- Onder Cs. (szerk.), *Berzsenyi Dániel. Versek*, Budapest 1998, 85 (Matúra Klasszikusok).
- A rómaiak által ifoglalt Görögország. A cikkben, ha *Graecia captáról* beszélek, ezúttal elsősorban Augustus korára és a korai császárkorra gondolok. A kifejezés Horatiustól való, lásd: *Graecia capta ferum victorem cepit et artes / intulit agresti Latio* („Durva legyőzőjén a legázolt Graecia győzött, / szép művészeteket plántálva a pór Latiumba”, Hor. *Levelek* II. 1, 156–157, Bede A fordítása).
- Horatius, *Ódák* I. 38, 1, Körizs I. fordítása.
- Schottky 2000, 375–378. Lásd Cassius Dio 40, 12–30; 49, 19–33; 62, 19–23; 68, 17–20, 33; 71, 1; 78, 27; 80, 3.
- Cicero, Horatius, Vergilius, Ovidius, Propertius *passim*. A szöveg-helyeket idézi Schneider 1998, 111, 121. jegyzet.
- Vö. Thukydides kezdő mondatával: „Az athéni Thuküdidész megírta a háború történetét, amelyet a peloponnészosziak és az athéniak vívtak egymás ellen. Művébe mindjárt a háború kitérőesek belekezdett...” (Muraközy Gy. fordítása).
- Ziegler 1996, 151–169.
- A témához általában: Spawforth 1994, 233–247; Hardie 2007, 127–145; a római művészet szempontjából: Schneider 1998.
- Schneider 1986.
- Ziegler 1996, 162 további irodalommal.
- Plutarchos, *Antonius* 60. Idézi Goette–Hammerstaedt 2004, 86 (az Akropolis déli oldalán álló pergamoni szoborcsoportok gigantomachiájával azonosítva).
- Lásd uo.
- Bowersock 1994, 169–188.
- Ziegler 1996, 163.
- Aurelius Victor, idézi Robert 1970, 11–12.
- T. Franke, *DNP* 4 (1998) 719, s. v. „Furius” II 5.
- Robert 1970, 11–17.
- Mosch 1996, 159–178.
- Gehrke 2003.
- Gmyrek 1998.
- Carroll 1982.
- A pajzsokban azok a fogadalmi ajándékok ismerhetők föl, amiket Nagy Sándor küldött a granikosi csata után Athénba. Spawforth 1994, 234; Goette–Hammerstaedt 2004, 76.
- Goette–Hammerstaedt 2004, 77.
- Spawforth 1994, 235.

- Geagen 1979.
- Carroll 1982, főleg 234–237. Korábban úgy értelmezték a feliratot, hogy Nerónak ajánlotta volna föl a Parthenónt (*rededicatio*).
- Goette–Hammerstaedt 2004, 77.
- Carroll 1982, főleg 62–64; Spawforth 1994, 234–237.
- Például Pausanias VII. 17, 3–4.
- Észrevétel Mischa Meier 2008 júniusában a freiburgi egyetemen elhangzott előadása nyomán.
- Démostenés, *Adversus Androktionem* 13: „Akik a Propylaiát és a Parthenónt felépítették, és más szentélyeket is gazdagon megtöltöttek a barbár zsákmánnyal, amelyekre mindnyájan méltán büszkék vagyunk –biztosan ismeritek a történetüket: hogy miután elhagyták a várost és Salamisra húzódtak, s a triéréseiknek köszönhetően győzelmet arattak a tengeri csatában, s ezzel mindenüket megmentették, és a polist is, és a többi görögnek is nagy szolgálatot tettek; emléküket az idő sem fogja tudni elhomályosítani.”
- Bowersock 1965, 90–91. Alternatív értelmezéshez lásd Alcock 1993, aki rámutat arra, hogy a kép elsősorban a második szofisztika korának irodalmi hagyományain alapul, archaeológiai kutatások árnyaltabb képet rajzolnak a római kori Görögország tájképeiről.
- A görög templomok római kori szerepéhez alapvető: Steuernagel 2009, 279–345.
- Idézi Steuernagel 2009, 328.
- Lásd Goette–Hammerstaedt 2004, 76.
- Schneider 1986.
- Uo.
- Nápoly, Museo Archeologico Nazionale, ltsz. 6115 és 6117; Koppenhága, Ny Carlsberg Glyptotek ltsz. 1177.
- Spawforth (1994, 238) Hadrianus-korinak tartja az athéni szoborcsoportot.
- Thukydides I. 132. Vö. Gauer 1968.
- Zanker 2003, *passim*, lásd pl. 239.
- Goette–Hammerstaedt 2004, 85.
- Alcock 2001, 241–276.
- Willers 1990.
- A határtalan város. Európa Kulturális Fővárosa – Pécs 2010, 5 (<http://195.228.152.115/public/upload/file/dokumentumok/nyilvanos/pecs2010.pdf>).
- Vö. „must see”.
- Droste, W., „Vorspiel. Pécs ist anders”: Droste, W. – Zádor É. (szerk.), *Pécs. Ein Reise- und Lesebuch*, 2010, 15: „Einheimische können nicht so zuhause sein wie der Fremde im Moment dieser inneren Ankunft.”

Bibliográfia

- Alcock 1993: Alcock, S. E., *Graecia capta. The Landscapes of Roman Greece*, Cambridge, 1993.
- Alcock 2001: Alcock, S. E. – Cherry, J. F. – Elsner, J. S. (szerk.), *Pausanias. Travel and Memory in Roman Greece*, Oxford, 2001.
- Bowersock 1965: Bowersock, G., *Augustus and the Greek World*, Oxford, 1965, 90–91.
- Bowersock 1994: Bowersock, G., „Augustus and the East: The Problem of the Succession”: Millar, F. – Segal, E., *Caesar Augustus. Seven Aspects*, Oxford, 1994, 169–188.
- Carroll 1982: Carroll, K. K., *The Parthenon Inscription*, Durham, N. C., 1982.
- Gauer 1968: Gauer, W., *Weihgeschenke aus den Perserkriegen*, Tübingen, 1968.
- Geagen 1979: Geagen, D., „Tib. Claudius Novius, the Hoplite-Generals and the Epimeleteia of the Free City of Athens”: *AJP* 100 (1979) 279–287.
- Gehrke 2003: Gehrke, H.-J., „Marathon (490 v. Chr.) als Mythos. Von Helden und Barbaren”: Krumeich, G. – Brandt, S. (szerk.), *Schlachtenmythen. Ereignis – Erzählung – Erinnerung*, Köln–Weimar–Wien 2003, 19–32.
- Gmyrek 1998: Gmyrek, C., *Römische Kaiser und griechische Göttin. Die religiös-politische Funktion der Athena/Minerva in der Selbst- und Reichdarstellung der römischer Kaiser*, Milano, 1998.
- Goette–Hammerstadt 2004: Goette, H. R. – Hammerstadt, J., *Das antike Athen. Ein literarischer Stadtführer*, München, 2004.
- Hardie 2007: Hardie, Ph., „Images of the Persian Wars in Rome”: Bridges, E. – Hall, E. – Rhodes, P. J. (szerk.), *Cultural Responses to the Persian Wars. Antiquity to the Third Millennium*, Oxford, 2007, 127–145.
- Mosch 1996: Mosch, H.-Ch. v., „Das panegyrische Münzprogramm Athens in der Kaiserzeit”: Flashar, M. – Gehrke, H. J. – Heinrich, E., *Retrospektive. Konzepte von Vergangenheit in der griechisch-römischen Antike*, München, 1996, 159–178.
- Robert 1970: Robert, L., „Deux concours Grecs à Rome”: *CRAI* 1970, 11–12.
- Schneider 1986: Schneider, R. M., *Bunte Barbaren. Orientalenstatuen aus farbigem Marmor in der römischen Repräsentationskunst*, Worms, 1986.
- Schneider 1998: Schneider, R. M., „Die Faszination des Feindes. Bilder der Parther und des Orients in Rom”: Wiesehöfer, J. (szerk.), *Das Partherreich und seine Zeugnisse*, Stuttgart, 1998, 95–146.
- Schottky 2000: Schottky, M., *DNP* 9 (2000) s. v. „Parther- und Perserkriege”, 375–378.
- Spawforth 1994: Spawforth, A., „Symbol of Unity? The Persian-Wars Tradition in the Roman Empire”: Hornblower, S. (szerk.), *Greek Historiography*, Oxford, 1994, 233–247.
- Steuernagel 2009: Steuernagel, D., „Romanisierung und Hellenismus”: *JdI* 124 (2009) 279–345.
- Willers 1990: Willers, D., *Hadrians panhellenisches Programm. Archäologische Beiträge zur Neugestaltung Athens durch Hadrian*, Basel, 1990.
- Ziegler 1996: Ziegler, R., „Zum politischen Nachwirken der Perserkriegsidee in der Zeit der zweiten Sophistik”: Bleckmann, B. (szerk.), *Herodot und die Epoche der Perserkriege. Realitäten und Fiktionen. Kolloquium zum 80. Geburtstag von Dietmar Kienast*, Köln–Weimar–Wien, 151–169.
- Zanker 2003: Zanker, P., *Augustus und die Macht der Bilder*, München, 2003⁴.